

Sumari

I. INTRODUCCIÓ.....	15
Primera part. El paisatge històric.....	17
1. Primers mots.....	17
2. Valorar i estudiar testimonis del paisatge històric	21
3. La necessitat de fer recerques sobre el paisatge històric europeu....	28
4. El paisatge i el temps	31
5. Transicions: l'inici de l'edat mitjana.....	37
6. Transicions: la conquesta islàmica.....	58
7. Transicions: la conquesta carolíngia.....	64
8. Transicions: segles XI i XII	67
9. Els elements del paisatge històric. Les recerques fetes a Europa.....	70
10. Com era vist el paisatge a l'edat mitjana	73
11. Paisatge històric i patrimoni	82
12. Documents escrits.....	85
13. La toponímia	88
14. La importància de la cartografia	94
15. Diferents escales.....	96
16. Les aportacions de l'arqueologia	100
17. Altres tècniques	102
18. Mapes de Caracterització del Paisatge Històric (CPH o HLC).....	107
19. "Com n'era de verda la meva vall!"	112
20. Els estudis del paisatge i la historiografia contemporània	115
21. La difusió del coneixement.....	118
Segona part. Alguns aspectes metodològics	121
1. Organitzar el territori.....	121
2. Elements puntuals del paisatge.....	122
3. Elements lineals del paisatge.....	123

4. Elements superficials.....	135
5. Orientacions premedievals al comtat de Barcelona.....	145
6. El mètode regressiu.....	158
7. Canvis climàtics i canvis en el paisatge vegetal.....	162
8. Continuitats i ruptures en la gènesi del paisatge medieval.....	167
9. Pobles i poblament.....	172
10. Comtats, bisbats i terres de marca.....	174
11. Terrers medievals i organització de l'espai.....	178
Tercera part. Estudis de cas.....	181
Can Perellong (Collbató, Baix Llobregat) [cas 1].....	184
Vilademàger, la Llacuna i Torrebusqueta (la Llacuna, Anoia) [cas 2].....	190
El terme de Canovelles (Vallès Oriental) [cas 3].....	202
Conclusió del capítol.....	209
II. UN TERRITORI ON ESTUDIAR LA HISTÒRIA DEL PAISATGE.....	211
Primera part. El comtat de Barcelona.....	213
1. El Vallès.....	214
2. El Penedès i el seu entorn.....	216
3. El Maresme.....	219
4. El Baix Llobregat i l'Anoia.....	221
5. El Barcelonès.....	223
Segona part. Temes que estudiarem.....	227
1. Pervivències d'orientacions premedievals.....	227
La plana del Rabí o dels Pinets (Olèrdola, Alt Penedès) [cas 4]...	232
2. Les comes i els fons de vall conreats.....	235
Coma de la Vall (Olèrdola, Alt Penedès) [cas 5].....	239
3. Les “feixes” que són llenques de terra (dins d'un camp ampli).....	241
Santa Maria de les Feixes i Sant Iscle de les Feixes (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental) [cas 6].....	243
4. Les terrasses (feixes o bancals).....	247
Masclans (Sant Feliu de Codines, Vallès Oriental) [cas 7].....	257
5. Espais concèntrics (amb vies radials o sense).....	260
Bellvei (Baix Penedès) [cas 8].....	263
6. Franges de vessant coaxials.....	266
Llenguaderes i les Sorts (Capçanes, Priorat) [cas 9].....	268
7. Franges i terres coaxials situades al costat d'un camí.....	271
8. Serrat conreat amb feixes (o terrasses).....	272

9. Espais irrigats reduïts	273
10. Espais irrigats més extensos	277
El rec del Poble (Sant Vicenç dels Horts, Baix Llobregat) [cas 10].	278
11. Camins.....	283
El camí de Sant Martí Sarroca a la Granada (Alt Penedès) [cas 11]	285
12. Camins de bestiar	288
13. Límits.....	292
El terme de Gelida (Alt Penedès) [cas 12].....	293
14. Paisatges fluvials.....	296
La Torre de na Joana i la Ferreria (Montcada i Reixac, Vallès Occidental) [cas 13].....	298
L'estany de la Roca (la Roca del Vallès, Vallès Oriental) [cas 14].	301
El prat de la Servera (Martorelles, Vallès Oriental) [cas 15]	303
El delta del Llobregat (Baix Llobregat) [cas 16]	306
15. Marques al sòl (<i>cropmarks</i>) i fotografies aèries.....	309
Els Plans de Monistrol d'Anoia (Sant Sadurní d'Anoia, Alt Penedès) [cas 17].....	312
Arnella i Banyeres (Ca n'Arnella i Torre de Mossèn Homs, Terrassa, Vallès Occidental) [cas 18]	315
La Piella (Montcada i Reixac, Vallès Occidental) [cas 19]	319
El Pla de Cavalls (Pacs del Penedès, Alt Penedès) [cas 20].....	322
Tercera part. El control del territori	327
1. Controlar el país als segles VI-VIII.....	327
2. Controlar el país als segles VIII-IX: l'època islàmica.....	333
3. Controlar el país als segles IX-X	337
4. Al nord-est del Montseny (segles VIII-IX): diversos llocs fronterers.	343
Vilanova (Arbúcies, la Selva) [cas 21].....	346
El Graners (Arbúcies, la Selva) [cas 22]	347
La Nespla (Arbúcies, la Selva) [cas 23]	348
Colldeier (Arbúcies, la Selva) [cas 24]	350
El Guacs (Arbúcies, la Selva) [cas 25].....	351
El Roters (Arbúcies, la Selva) [cas 26].....	352
Sant Cristòfol de Cerdans (Arbúcies, la Selva) [cas 27]	353
Conclusió del capítol.....	354
III. TERRERS I ORIENTACIONS PREMEDIEVALS A LLEVANT DEL LLOBREGAT.	357
Què volem conèixer?.....	359

Bosquerons (Montornès del Vallès, Vallès Oriental) [cas 28].....	361
Valldoriolf (la Roca del Vallès, Vallès Oriental) [cas 29]	367
Castellar del Vallès (Vallès Occidental) [cas 30].....	372
Pla de Sant Esteve (Sant Esteve de Palautordera, Vallès Oriental) [cas 31].....	377
Vila-rasa (Sant Antoni de Vilamajor, Vallès Oriental) [cas 32]	382
Llerona (les Franqueses del Vallès, Vallès Oriental) [cas 33]	386
Marata (les Franqueses del Vallès, Vallès Oriental) [cas 34]	392
Can Vadiella (Terrassa, Vallès Occidental) [cas 35].....	396
Al nord de Terrassa: plans del Bon Aire i del Garrot (Vallès Oc- cidental) [cas 36].....	399
Bogunyà (Terrassa, Vallès Occidental) [cas 37].....	403
Vilalba i Bell-lloc (la Roca del Vallès, Vallès Oriental) [cas 38] ...	408
Vila-rosal (Parets del Vallès, Vallès Oriental) [cas 39].....	413
Albinyana (Montcada i Reixac, Vallès Occidental) [cas 40].....	417
Torreferrussa (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occidental) [cas 41]	422
Valldeix i Mata (Mataró, Maresme) [cas 42].....	427
Conclusió del capítol	433
IV. TERRERS I ORIENTACIONS PREMEDIEVALS A PONENT DEL LLOBREGAT..	437
La vall d'Olesa de Bonesvalls (Alt Penedès) [cas 43].....	438
El terme de Viladellops (Olèrdola, Alt Penedès) [cas 44].....	441
El pla de Sant Pere de Ribes i de Palou (Garraf) [cas 45]	446
La plana d'Esparreguera (Baix Llobregat) [cas 46]	452
Mas de la Llana (Castellví de la Marca, Alt Penedès) [cas 47]	456
L'entorn de Sant Vicenç de Morrocurt (Font-rubí, Alt Penedès) [cas 48].....	460
La plana d'Aiguaviva (el Montmell, Baix Penedès) [cas 49].....	465
El Pla de Manlleu (Aiguamúrcia, Alt Camp) [cas 50]	468
El terme de Begues (Baix Llobregat) [cas 51].....	471
El terme de Collbató (Baix Llobregat) [cas 52]	475
El terme de la Granada (Alt Penedès) [cas 53].....	481
Al sud del castell de Claramunt (la Pobla de Claramunt i la Torre de Claramunt, Anoia) [cas 54].....	486
Conclusió del capítol	490

V. COMES I FONTS DE VALL CONREATS.....	495
Què volem conèixer?.....	495
Comes dels torrents de Sanata, de Can Diviu i de les Valls (Llinars i Sant Antoni de Vilamajor, Vallès Oriental) [cas 55]	497
De prop: comes i masos entre Vilamajor i Sanata (Vallès Oriental) [cas 56].....	501
Vallserena (Sant Pere de Vilamajor, Vallès Oriental) [cas 57].....	503
Coma Clara (Alella, Maresme) [cas 58].....	505
Comes al Papiol (Olèrdola, Alt Penedès) [cas 59]	509
Comallonga de Cal Morgades del Grau (Castellví de la Marca, Alt Penedès) [cas 60].....	512
Entre l'Albà i la Cogullada (Aiguamúrcia, Alt Camp; Montmell, Alt Penedès) [cas 61]	516
La Cogullada (Montmell, Alt Penedès) [cas 62].....	520
Al nord del pujol Florit (Castellet i la Gornal, Alt Penedès) [cas 63].....	524
Fondo de Coma Pineda (Castellet i la Gornal, Alt Penedès) [cas 64].....	527
Fondo de les Mesquites (Vilanova i la Geltrú, Garraf) [cas 65]....	530
A l'oest del castell de Claramunt (la Pobla de Claramunt i la Torre de Claramunt, Anoia) [cas 66].....	533
Cortadelles (Pontils, Conca de Barberà) [cas 67].....	535
Conclusió del capítol.....	538
VI. VESSANTS CONREATS AMB FEIXES (O TERRASSES).....	541
Què volem conèixer?.....	542
Les feixes de Samalús (Cànoves i Samalús, Vallès Oriental) [cas 68]	543
De prop: el serrat del Puig de Samalús (Cànoves i Samalús, Vallès Oriental) [cas 69].....	546
Valldossera: franges i feixes (Querol, Alt Camp) [cas 70]	549
Lloberes: un mas i unes feixes (Vilassar de Dalt, Maresme) [cas 71]	553
Altres indrets: feixes en vilars i en masos.....	555
Conclusió del capítol	556
VII. FRANGES COAXIALS.....	561
Què volem conèixer?.....	565
Serrabarona (Sentmenat, Vallès Occidental) [cas 72].....	566

Entorn del torrent de les Valls (Caldes de Montbui, Vallès Oriental) [cas 73]	570
Entre Cànoves i Corró d'Amunt (Cànoves i Samalús – les Franqueses del Vallès, Vallès Oriental) [cas 74]	574
La serra de Sant Iscle (Sabadell, Vallès Occidental) [cas 75].....	577
El pla de Rocamora (Montcada i Reixac, Vallès Occidental) [cas 76]	580
Al terme de Lliçà d'Amunt (Vallès Oriental) [cas 77].....	583
Al nord de Caldes de Montbui: els Saulons i la Viola (Vallès Oriental) [cas 78].....	588
Al nord de la riera de Vallromanes (Vallès Oriental) [cas 79]	592
Entre el Bedorc i el Freixe (Piera, Anoia) [cas 80].....	595
Les Planes (Torrelles de Foix, Alt Penedès) [cas 81].....	600
Palofrets (Olesa de Montserrat, Baix Llobregat) [cas 82].....	606
Agullàdols (Cabrera d'Anoia, Anoia) [cas 83].....	609
Camí de Can Torres (Sant Llorenç d'Hortons, Alt Penedès) [cas 84]	612
Les Llambardes (Torrelles de Foix, Alt Penedès) [cas 85].....	615
La vall de Cervelló (Baix Llobregat) [cas 86]	618
Al terme de Sant Pau d'Ordal (Subirats, Alt Penedès) [cas 87]....	621
La vall de Valldeperes (Pontils, Conca de Barberà) [cas 88]	624
A banda i banda del camí de Selma (Aiguamúrcia, Alt Camp) [cas 89]	629
Puigmadrona (el Papiol, Baix Llobregat) [cas 90]	632
Cal Rossell de la Serra (Torrelavit, Alt Penedès) [cas 91]	636
Conclusió del capítol	640
 VIII. ESPAIS IRRIGATS I CURSOS D'AIGUA	643
Què volem conèixer?.....	644
Els horts de Jonqueres (Sabadell, Vallès Occidental) [cas 92]	646
Els horts de Castellar del Vallès (Vallès Occidental) [cas 93].....	654
Magarola (Esparreguera, Baix Llobregat) [cas 94].....	658
Els horts de Gorgonçana (Esparreguera, Baix Llobregat) [cas 95]..	663
Espai irrigat a Sant Quintí de Mediona (Alt Penedès) [cas 96]	666
<i>Ortos</i> (Sant Jaume de Domenys, Baix Penedès) [cas 97].....	669
Horts entre el Freixe i el Bedorc (Piera, Anoia) [cas 98].....	673
El regadiu de Corró d'Amunt i de Corró d'Avall (les Franqueses del Vallès, Vallès Oriental) [cas 99]	677

El torrent de la Fam i la rasa del Mascotí (Castellví de la Marca, Baix Penedès) [cas 100]	680
El torrent de la Panissera, afluent del torrent de Gironella (Sant Vicenç de Montalt, Maresme) [cas 101].....	684
Entre la riera de Vilassar i el torrent de la Cisa (Maresme) [cas 102]	687
Terres irrigades a Palou (Granollers, Vallès Oriental) [cas 103].....	691
Recs al pla de Llerona (les Franqueses del Vallès, Vallès Oriental) [cas 104].....	700
La séquia de Vila-rodona (Alt Camp) [cas 105].....	704
Conclusió del capítol	708
IX. FORMES CONCÈNTRIQÜES	711
Què volem conèixer?.....	712
Entorn de Banyeres del Penedès (Baix Penedès) [cas 106]	713
Entorn de Lleger (Baix Penedès) [cas 107].....	718
Castell de les Pujades (Castellví de la Marca, Alt Penedès) [cas 108]	721
La Moranta (Mediona, Alt Penedès) [cas 109].....	723
Conclusió del capítol	726
X. ELS CAMINS A L'EST DEL LLOBREGAT.....	731
Què volem conèixer?.....	732
Vells camins careners (Vallès Oriental) [cas 110]	734
Camí carener entre el Vallès Oriental i el Maresme [cas 111].....	738
De Corró d'Avall a Corró d'Amunt (les Franqueses del Vallès, Vallès Oriental) [cas 112].....	742
De Lliçà de Vall a Lliçà d'Amunt (Vallès Oriental) [cas 113].....	746
De Cardedeu a Sant Antoni de Vilamajor (Vallès Oriental) [cas 114].	750
Camins de bestiar al vessant del Montseny (Vallès Oriental) [cas 115]	753
De Mollet a Caldes de Montbui (Vallès Oriental) [cas 116].....	757
Camí de Can Sora (la Roca del Vallès, Vallès Oriental) [cas 117]	762
Del Ripoll al Congost (Vallès Oriental) [cas 118].....	766
Conclusió del capítol	770
XI. CAMINS A L'OEST DEL LLOBREGAT.....	773
De Piera a Pierola (Anoia) [cas 119].....	773
El camí de Cantallops o dels Xops (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès) [cas 120].....	777

Camí de Sant Pere de Gaià al Coll de Cabra (Cabra del Camp, el Pla de Santa Maria, Alt Camp) [cas 121]	781
De prop: camins i comes a les planes de Cabra i del Pla (Cabra del Camp, el Pla de Santa Maria, Alt Camp) [cas 122].....	785
De Castellví de la Marca a Llorenç del Penedès (Penedès) [cas 123]	789
De Castellví de la Marca a Canyelles (Penedès) [cas 124].....	793
De la Madriguera a Pacs (Alt Penedès) [cas 125].....	796
Camins entorn de Sant Pere Molanta i de Fontallada (Olèrdola, Alt Penedès) [cas 126]	800
De la Bisbal del Penedès a Sant Esteve de les Masuques (Baix Penedès) [cas 127].....	804
Camí de la Bisbal a Vilafranca del Penedès (Penedès) [cas 128] ...	807
De prop: al voltant dels Arcs de Sant Jaume de Domenys (Baix Penedès) [cas 129].....	810
De Rodonyà al coll de Lilla (Alt Camp) [cas 130].....	813
Carrerades al voltant de l'Arboçar (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès) [cas 131].....	818
Carrerada de Guardiola de Font-rubí i Can Palau (Alt Penedès) [cas 132].....	821
De Torrelles de Foix a Sant Martí Sadevesa (Penedès) [cas 133]...	824
Conclusió del capítol	827
 CLOENDA DEL PRIMER VOLUM.....	 831
 Bibliografia (primer volum)	 837
Abreviatures emprades	877

El paisatge històric

1. Primers mots

El paisatge és tot allò que veiem al voltant nostre, des d'un indret qualsevol. És una realitat diversa i, sobretot, és una realitat molt transformada al llarg dels segles. És, per tant, en gran part el reflex de la història de cada lloc, de cada contrada. Veure i entendre el paisatge ens pot apropar als homes i a les dones que hi van viure en el passat. Sembla que el mot *paisatge* (*landschap*, semblant al *Landschaft* alemany o al *landscape* anglès) va néixer als Països Baixos al segle xv, amb relació a un nou tipus de pintura: la representació realista del món rural o urbà, que molts cops hom podia veure a través de les finestres de la cambra on era representada l'escena principal (Claval 2004: 20; Bolòs Capdevila 1992: 5).¹ Malgrat que a nosaltres només ens interessa, com a matèria d'estudi, un paisatge objectiu, de fet, sempre es pot contraposar el paisatge percebut al paisatge real (Antoine 2002: 16); hi ha el paisatge de l'artista i el paisatge que podem estudiar perquè ha existit i existeix encara, poc o molt transformat, i perquè hi podem descobrir testimonis d'unes persones i d'unes societats pretèrites. Certament, els historiadors ens decantem sempre cap a aquest paisatge real. Anant més enllà, són molt encertades les paraules de J.-L. Abbé (2006: 15): "l'objectiu no és pas fer una història del paisatge o una història del parcel·lari, sinó que, a través del paisatge i del parcel·lari, puguem comprendre

1. De fet, encara podem anar més enrere i cercar l'origen del mot *Landschaft* (o *landschap*) abans de l'any 1000, quan tenia el significat de contrada o bé de país (Tosco 2007: 24). Certament, en el món romànic, també primerament es parlà de països (de *pagi*) i, després, de paisatges.

el comportament de la societat medieval que intentava d'intervenir d'una manera conscient per tal d'organitzar i ordenar l'espai que hi havia al seu entorn”.

Cal tenir present que l'estudi del paisatge és un lloc de trobada de diverses disciplines. Té raó A. Reynolds (2011: 64) quan afirma que el paisatge, l'estudi del paisatge com a realitat que té una història, fa que es trobin dues evidències del nostre passat, la que parteix dels documents escrits i la que arrenca de les excavacions. A més, en aquest punt de trobada també hi coincideixen recerques empreses, per exemple, a partir dels estudis de toponímia, de botànica i de geologia o bé fetes gràcies a estudis regressius, duts a terme mitjançant la consulta de mapes i de fotografies aèries.

Aquest llibre no existiria sense les recerques que s'han fet al llarg dels darrers decennis. Per a l'autor d'aquestes pàgines, fou un punt d'arrencada evident la publicació del llibre *Els orígens medievals del paisatge català* (any 2004), obra, tanmateix, gestada al llarg de força anys. A més, l'estudi sobre els espais conreats, que centra l'interès de molts dels capítols d'aquesta obra, realment començà a prendre forma quan, l'any 2010, tiràrem endavant la realització del projecte PaHisCat. Les recerques dutes a terme al llarg dels darrers anys persegueixen conèixer la història del paisatge humanitzat que ens envolta, amb pobles i masos, amb camins, amb conreus i amb uns límits que delimiten uns territoris. Fa temps, descobrirem que hi havia la possibilitat d'entendre, almenys en part, un conjunt de realitats, que abans pensàvem que mai no es podrien comprendre. En parlarem molt al llarg de les properes pàgines, a partir de l'anàlisi d'un gran nombre de casos. Cal subratllar alhora que, amb aquest estudi, perseguim que aquesta mena de recerques facilitin la comprensió de la nostra història, facin possible un lligam estret entre la gent i el país on viu, i converteixin tot el territori en un patrimoni històric capaç de motivar l'interès de la col·lectivitat. Sempre s'havia vist el paisatge com una realitat bàsicament biològica. S'ha parlat molt de la conservació dels boscs o dels animals; per contra, s'ha parlat molt

poc de la conservació dels paisatges culturals creats pels homes al llarg dels segles i dels mil·lennis. Per entendre aquest paisatge humanitzat, cultural, la font més important és precisament, encara que en siguem poc conscients, tot allò que tenim entorn nostre (o bé, de vegades, allò que hi havia uns decennis enrere), que podem interpretar gràcies a l'ajut dels documents escrits, dels topònims, de les excavacions arqueològiques o, com hem dit, fent un estudi regressiu a partir de les fotografies aèries i dels mapes moderns.

Recordem que alguns dels capítols d'aquest llibre dedicats a la història del paisatge rural al comtat de Barcelona, inicialment, havien d'ésser un article que s'havia d'editar a *Territori i Societat: el paisatge històric*, publicació de la Universitat de Lleida. Tanmateix, allò que era un treball d'unes quaranta pàgines es convertí aviat en un treball de més de cent pàgines. Els resultats eren positius i el progrés de la recerca feia evident l'interès d'ampliar el camp de treball amb nous estudis de cas i amb un aprofundiment en l'estudi de nous temes (que després certament han esdevingut nous capítols). Aviat també ens vam adonar de la necessitat de cercar realitats semblants a la resta d'Europa, que permetessin fer comparacions, d'una manera especial amb relació a aquells països en què els estudis havien progressat més al llarg dels darrers decennis. Davant l'extensió del text, decidírem de convertir-lo en un llibre. Per aquest motiu, finalment, al volum VIII de *Territori i Societat* vam publicar només unes primeres aportacions, centrades sobretot en aspectes metodològics, especialment amb relació als mapes de Caracterització del Paisatge Històric (CPH).²

La primera redacció d'aquest llibre es feu alhora que treballàvem en el volum desè i darrer de la col·lecció dels *Atles dels comtats de la Catalunya carolíngia*, dedicat precisament al comtat de Barcelona. Aquest fet va ésser molt important perquè ens va permetre consultar tota la documentació de l'època carolíngia, actualment ja publicada a l'obra *Catalunya carolíngia*.³ A més, la realització dels mapes topo-

2. Bolòs 2018.

3. Hem d'agrair als directores i autors d'aquesta obra que ens deixessin consultar les proves del volum VII de *Catalunya carolíngia*, dedicat al comtat de Barcelona i ara ja publicat (Baiges i Puig 2019).

nímics d'aquest atles, editat l'any 2018, ens va obligar a conèixer a fons el territori, especialment i en primer lloc, consultant els mapes de l'ICGC. Alhora, també ens vam interessar en els ortofotomapes actuals i en els que es van fer a partir de les fotografies aèries obtingudes arran dels anomenats vols americans, dels anys 1945-1946 i 1956-1957.

Aquest llibre centra l'atenció en les comarques del Vallès i del Penedès, i també en les del Maresme, el Baix Llobregat, el Garraf, l'Alt Camp i l'Anoia. Moltes d'aquestes comarques han sofert profundes transformacions al llarg dels darrers decennis, cosa que ha fet que sovint hagi estat molt difícil la tasca d'estudiar-ne el paisatge pretèrit. Malgrat que ens haguem centrat en el comtat de Barcelona, al llarg de tot el llibre no ens hem oblidat mai de la resta de Catalunya i, com hem dit, tampoc de la resta del continent europeu. Aquests darrers anys s'han fet molts estudis sobre temes semblants amb relació a molts països d'Europa. De vegades, són treballs individuals, d'altres vegades són treballs endegats per un equip que té un potent suport econòmic al darrere. Molt sovint, són recerques interdisciplinàries.⁴ Les aportacions fetes han estat molt notables i tenen un interès que va molt més enllà del lloc o del territori estudiats. Intentarem de tenir-les presents al llarg de les properes pàgines. Hem de reconèixer que projectes de recerca duts a terme, per exemple, a la conca del Roine, al sud-oest d'Anglaterra, al nord de la península Ibèrica o bé a la Itàlia septentrional ens permetran d'aclarir aspectes difícils de comprendre o de justificar si ho haguéssim de fer només a partir d'allò que veiem al territori que estudiem. Com sempre hem defensat a les classes impartides a la universitat, cal fer treballs locals tot plantejant problemes generals, amb la intenció de conèixer més bé la història del lloc i alhora —això és fonamental— pensant de poder aclarir algunes de les qüestions que ara es planteja la historiografia europea o mundial.

4. Malgrat que, com afirma González Villaescusa (2002: 79): “No existe mejor interdisciplinariedad que la formación «mixta» de un investigador.”

Un cop acabada la primera redacció d'aquest text, en veure l'extensió del llibre i l'interès d'estudiar i discutir sobre un nombre elevat de casos, hem decidit de publicar dos volums. Considerem que formen una obra única i així ho reflectim, per exemple, en la numeració dels capítols. Amb tot, per evitar la dificultat d'haver d'esperar la publicació del segon volum per a poder consultar la bibliografia, ja hem inclòs, al final d'aquest volum, la relació de tots els llibres citats en aquesta primera part.

FIGURA 1
El comtat de Barcelona dins la Catalunya carolíngia

2. Valorar i estudiar testimonis del paisatge històric

En parlar de la història del paisatge, ens ve immediatament al cap la frase cèlebre de W. G. Hoskins, que afirmava que el paisatge és un dels millors documents que tenim per conèixer la nostra his-

tòria, i que, per fer un llibre sobre la formació del paisatge anglès, no cal ni llegir llibres ni anar a l'arxiu (Hoskins 2013 [1955]: 14). Encara que aquesta afirmació —sobretot la segona part— ens pugui semblar exagerada, més encara en un país com el nostre en què hi ha milers o potser, més aviat, milions de documents escrits a l'edat mitjana que s'han conservat, creiem que és important de tenir-la ben present, si més no per tal de no oblidar mai el pes que han de tenir els estudis d'història del paisatge a l'hora de fer treballs destinats a conèixer el nostre passat.

Cal dir que podem assolir de moltes maneres aquest coneixement del paisatge pretèrit. En parlarem molts cops al llarg de les properes pàgines. Per exemple, podem fer un estudi regressiu a partir de la visió i la interpretació dels mapes i dels ortofotomapes, podem —malgrat el que deia el venerable Hoskins— obtenir moltes dades amb la lectura dels nombrosos documents escrits que s'han conservat, podem interpretar els topònims vells, podem fer anàlisis de pòl·lens, podem trepitjar el territori —i deixar les botes plenes de fang com volia Hoskins— i fer prospeccions o excavacions i, fins i tot, podem fer perfilatges de luminescència, com els darrers que hom ha fet a la Catalunya de ponent. Sigui com sigui, allò que desitgem és saber com s'ha creat i com ha evolucionat el paisatge que ens envolta al llarg del temps i, sobretot, com hi han actuat les persones per tal d'adaptar-lo a llurs necessitats, que, certament, han variat molt al llarg dels segles i dels mil·lennis. Els veritables protagonistes de la recerca sempre són els homes i les dones que van viure en el passat i que van transformar l'entorn. Com assenyala Fairclough (2012: 478) fent un joc de paraules, la terra (*land*) no ha d'ésser el protagonista sinó que el veritable protagonista és el paisatge (*landscape*), amb relació al qual els humans no han tingut ni un paper marginal ni passiu. D'altra banda, com deia una arqueòloga medievalista francesa, el paisatge medieval és fruit de l'herència dels estadis precedents. Per tant, per poder-lo entendre, cal conèixer allò que hi havia abans (Burnouf 2003: 222). Això és el que ens va dur, tot i tenir el nostre centre d'interès a l'edat mitjana, a endinsar-nos en aquests precedents pre-

medievals, quan, per exemple, perseguíem conèixer i entendre millor els segles carolingis. Aquesta preocupació per comprendre els paisatges premedievals serà present al llarg de totes les pàgines d'aquest llibre.

Estudiar el paisatge d'una manera regressiva, com farem sovint, ens portarà a plantejar-nos moltes qüestions constantment. Per què un indret és com és? Quan es va crear cada element del seu paisatge? Per què cadascun d'aquests elements ha arribat fins ara? Han canviat gaire aquests elements —llur localització i llur forma— al llarg del temps? Trobarem molts casos que ens parlaran de continuïtats, cosa que ens aportarà molta informació.⁵ Tanmateix, sempre esmentarem les diverses possibilitats que ens podem plantejar i, alhora, assenyalarem el perill que representa arribar a certes conclusions precipitades o, fins i tot, potser imprudents. D'altra banda, àdhuc allà on puguem suposar o fins i tot certificar certes pervivències, no podem pas dir que hem estat capaços de reconstruir el paisatge pretèrit. Fent ús de la cartografia, la documentació i l'arqueologia intentarem recrear d'una manera parcial el paisatge i intentarem d'apropar-nos a les persones que el crearen i que hi van viure; hem d'ésser, però, plenament conscients de les nostres limitacions.⁶ Com s'ha dit algunes vegades, tres jaciments no fan un paisatge, ni un camí vell o una partida de terres poc transformada ens poden dur a descobrir més del que diuen les dades limitades que ens aporten; de fet, són uns elements o conjunts d'elements que poden esdevenir eines que ens permeten conèixer una mica més com era el paisatge, però no són pas *tot* el paisatge (Fairclough 2012: 478).

Un dels aspectes que cal destacar dels treballs d'arqueologia (o d'història) del paisatge és la valoració que es fa de la continuïtat i dels trencaments d'aquesta continuïtat. Com comentarem àmpliament més endavant, això ens porta a fer estudis en la llarga durada. A causa de la metodologia emprada, no ens interessarem sols per descobrir com era el paisatge, per exemple, a l'època romana o a la medieval,

5. Certament, no podem ignorar afirmacions com: “not only do medieval field system types vary within micro-regions, they also change through time” (Moorhouse i Bond 2016: 22).

6. Podem recuperar la dura frase: “We are guilty of gullibility if we believe that reality is recoverable” (Austin i Thomas 1990: 69).

sinó que, més aviat, perseguirem saber com ha afectat allò que hi havia en el passat, en el temps romà o en el medieval, el paisatge present, que podem contemplar entorn nostre.

Malgrat que plantegi alguns problemes metodològics, és atractiva la idea que hi poden haver *relict landscapes*, paisatges que són relictos del passat, que han resistit el pas del temps i que els podem veure ara gairebé tal com eren per exemple en temps prehistòrics (Fleming 2008), en temps romans (Rippon, Smart i Pears 2015: 85-92), a l'edat mitjana o als segles moderns (Rippon 2012a).⁷ En general, d'una manera prudent, aquesta idea sobretot s'ha d'aplicar a algun component o a alguna "capa" del passat que ha arribat fins ara, però no a tot un territori poc o molt ampli.⁸ De fet, en principi, sempre cal entendre el paisatge com una realitat forjada i transformada al llarg dels segles. Tanmateix, si donem un cop d'ull a l'acurada recerca de Peter Herring (2004, 2006) sobre els camps medievals de Brown Willy (còrnic: Bron Gwennili, que ens condueix fins al veritable significat del topònim, que era "el turó de les orenetes"), a Garrow Tor, ens acostem a una explotació agrícola i ramadera, on hi hagué un establiment prehistòric i, uns metres més cap al sud, un vil·lar de l'alta edat mitjana. Tot aquest espai és ple de peces de terra que poden ésser datades a l'edat mitjana i que tenen unes característiques semblants. Un treball fet amb cura ha permès reconstruir un paisatge medieval a partir d'allò que s'ha conservat i, cal tenir-ho present, també mitjançant la consulta de documents medievals. Certament no és en absolut un exemple únic a Europa. No ens podem estar de fer esment, per exemple, dels terrenys medievals que s'han preservat al llarg dels segles a Irlanda, al Roscommon septentrional (McNeary i Shanahan 2008). Fins i tot, al País Valencià, González Villaescusa parla

7. De fet, en els estudis del paisatge alemanys trobem una idea semblant quan hom parla dels *Reliktboden* o espais conreats que són un relict del passat (Toubert 1999: 32). Per exemple, en un estudi fet abans de l'any 1961, sobre les feixes o terrasses antigues i medievals a Alemanya, ja es parla de *Flurrelikte* (Born 1961).

8. Hi ha alguns historiadors del paisatge que no accepten pas la possibilitat que hi hagi paisatges fossilitzats, que no hagin patit transformacions (Fairclough, Lambrick i McNab 1999: 14). Fairclough subratlla que "the term 'relict' cannot however properly be applied to the whole of a landscape or even to an area of landscape of any size". A parer seu, es pot parlar d'un atribut concret d'un paisatge que és un relict, però no pas d'un paisatge relict.

de l'existència d'un parcel·lari del tipus *relict system*, que podem descobrir i estudiar al nord-oest de Llúria (2002: 196). Nosaltres, fa uns anys, assenyalàvem, a partir de la consulta d'uns documents d'època carolíngia, les continuïtats del paisatge dels camps allargats o més quadrats que trobem a Sant Joan de Mollet i a *Molledell⁹ (Moradell), a l'est de Girona i a tocar del Ter (Bolòs 2001b).

Un altre concepte que també cal tenir present és el de la resiliència, que s'ha difós sobretot a partir dels treballs de l'escola francesa d'arqueogeografia.¹⁰ Valorar aquesta idea també pot ésser interessant a l'hora d'entendre els paisatges que ens envolten (Chouquer 2003b: 302), que s'han adaptat a les noves realitats econòmiques i socials, sense deixar d'ésser bàsicament com eren. Amb relació, per exemple, a l'estudi de les xarxes parcel·làries de tradició romana, ha estat fonamental descobrir que, de vegades, per exemple allà on hi ha hagut una forta erosió, es pot haver produït amb el temps la desaparició i el trasllat —en alçada o cap als costats— de les antigues formes premedievales que han restat colgades sota terra. Certament, això ens pot arribar a fer pensar que un paisatge actual, organitzat d'acord amb una centuriació, no és només romà, ans també és medieval, modern i contemporani. Compartimentar el passat en èpoques estanques sempre ha estat molt discutible; en el cas dels estudis del paisatge és fonamental, com acabem de dir, trencar les barreres entre els diferents períodes i veure el paisatge al llarg dels darrers mil·lennis, per tal de descobrir com s'ha transformat fins a l'actualitat (Fairclough 2012: 479).

Amb relació al tema de la continuïtat, així mateix, cal tenir present un aspecte que creiem que és molt important. Com asse-

9. Fem servir l'asterisc (*) davant d'un topònim per indicar que es tracta d'una reconstrucció, feta a partir d'un nom de lloc documentat, per exemple, en època medieval, però que no s'ha conservat viu fins a l'actualitat.

10. Els treballs fets pels membres d'aquesta escola també han tingut detractors, a causa, entre d'altres coses, de l'excés de novetats que han introduït en el vocabulari emprat (Durand 2005: 366). Aquesta historiadora afirma que han fet que els temes estudiats siguin cada vegada més marginals i “encore plus hermétiques à la communauté scientifique en les théorisant outrancièrement”, sense mesura (p. 367). Vegeu també el llibre de S. Robert (2021) dedicat a la *resilience*.

nyala P. Toubert, comentant els estudis del paisatge històric fets a Alemanya, una cosa és la continuïtat dels jaciments, dels llocs habitats (*Ortskontinuität*), i una altra la continuïtat dels espais ocupats, treballats (*Siedlungsräume*) (Toubert 1999: 30). Per tant, hi pogué haver l'abandonament de llocs habitats alhora que hi hagué la pervivència de l'ús de l'espai, testificada per la permanència d'altres elements estables (*pregnants*), conservats en forma de parcel·lars, en la delimitació dels camps o de les partides de terra (*quartiers*), en la xarxa de vies, en les infraestructures de drenatge o d'irrigació, etc. De fet, el tema de la continuïtat o del seu trencament ha motivat moltes recerques aquests darrers anys, fins i tot en països, com Anglaterra, on, per exemple, l'actuació dels romans fou molt menys profunda que la que hi hagué a Catalunya.¹¹

Tanmateix, també hem de parlar de canvis. Com veurem en alguns dels casos estudiats, de vegades els camins s'hagueren d'adaptar, per exemple en crear-se un nou poble a tocar del recorregut que seguien. O bé, els pobles o els nuclis de poblament es crearen, es transformaren o es traslladaren en funció de les novetats que hi havia en la societat, l'economia i la demografia. Així mateix, les terres de conreu s'organitzaren amb relació a nous pobles, a nous camins, a nous límits, etc. Potser no hi hagué grans canvis, però sí que hi van haver constants transformacions i adaptacions a unes realitats noves. Com veurem en els capítols propers, els processos de conquesta i de colonització d'un territori pogueren provocar, per exemple, l'aparició de formes concèntriques o la creació de franges de vessant coaxials. Així mateix, un canvi en la societat o en l'economia de la població va poder provocar un increment de les terres irrigades. Sovint, però, les transformacions del paisatge foren força lentes.

11. Fiona Fleming (2016) ha aplicat, per exemple, pel que fa a l'estudi d'aquest aspecte, una metodologia innovadora amb relació a tres regions del sud d'Anglaterra.

Paisatges històrics	Formes d'ús de la terra
	Infraestructures de connectivitat
	Poblament
	Llocs centrals (esglésies, castells, etc.)
	Límits
	Estructures físiques
Eines i fonts	Mapes topogràfics i cadastrals
	Imatges de teledetecció
	Topònims
	Fonts escrites
	Arqueologia
	Dades del paleoambient
Aspectes històrics	Etnoarqueologia
	Economia
	Societat
	Cultura
Vessant social de l'arqueologia	Ideologia
	Coneixement
	Conservació
	Sostenibilitat

Abans de cloure aquest apartat, incloem, amb algunes petites modificacions, un quadre fet per A. Chavarría (2015b: 16) que reflecteix molt bé el procés i les competències que cal tenir per estudiar i entendre el paisatge històric. Cal dir que, entre els possibles paisatges històrics, hem inclòs també els relacionats amb el poblament (amb l'estudi dels pobles, vilars, masos i sobre la distribució de l'hàbitat), amb els llocs centrals (com pot ésser un castell o una església) i amb els límits. Entre les fonts, també considerem fonamentals les que ens aporten dades paleoambientals (com les anàlisis pol·líniques). D'altra banda, hem de dir que creiem que és molt interessant la valoració de la toponímia com una de les fonts de coneixement del paisatge històric. En parlarem més endavant.

Editat amb l'ajut del projecte de recerca del MCIUN – Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades: RTI2018-094543-B-I00 (Cartografía histórica y análisis territorial en la Europa meridional. Una metodología para comprender y dar a conocer el paisaje histórico, la sociedad y la actividad económica).

© Jordi Bolòs i Masclans, 2021

Fotografia de la coberta: Ortofotomapa fet l'any 2010, on podem veure la via que va del sud-est cap al nord-oest, i uneix el Gaià i el coll de Cabra del Camp (Alt Camp), i també diverses de les comes que la travessen, de nord a sud (casos 121 i 122). Ortofoto de Catalunya 1:5.000 de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), sota una llicència CC BY 4.0.

Fotografia de la contracoberta: Ortofotomapa fet l'any 2016, on podem veure la coma de Comallonga (Castellví de la Marca, Alt Penedès) (cas 60). Ortofoto de Catalunya 1:5.000 de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), sota una llicència CC BY 4.0.

© d'aquesta edició: Pagès Editors, SL, 2022
C/ Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida
editorial@pageseditors.cat
www.pageseditors.cat

Primera edició: ??? de 2022
ISBN: 978-84-1303-408-9
DL: L 661-2022
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
www.bobala.cat

← imprès a **Lleida** →

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.